

مسئولیت مدنی دارنده حیوان متعارف و غیرمتعارف در حقوق ایران و فقه اسلامی^۱

علمی-پژوهشی

محمد صادق حافظی قهستانی *

شکراله نیکوند **

عبدالعلی محمدی ***

چکیده

حیوانات به تبع غریزه خود دارای اراده نسبی بوده و به همین دلیل ممکن است به اشخاص یا اموال آن‌ها خسارتی وارد نمایند، که مسئولیت جبران آن بر عهده دارنده حیوان می‌باشد. مسئولیت ناشی از حیوانات در حقوق برخی از کشورها، بر عهده دارنده بوده و دارنده شخصی اعم از مالک، متصرف و نگهدارنده می‌باشد، که وظیفه مراقبت و کنترل افعال حیوان را بر عهده دارد. لیکن در متون قانونی ما جز در قانون بیمه اجباری، به واژه دارنده اشاره‌ای نشده و مسئولیت ناشی از حیوانات دارای عنوان مجزا نبوده و به صورت پراکنده در قوانین مختلف قید شده است. مضاف بر این در حقوق ایران هیچ‌گونه تقسیم‌بندی مشخصی دال بر تفاوت بین حیوانات بر حسب متعارف یا غیرمتعارف بودن حیوان با محل نگهداری و به تبع آن میزان مسئولیت مدنی دارنده و مبنای حاکم بر آن وجود ندارد. علی‌یحال به دلیل افزایش تمایل اشخاص به نگهداری حیوانات، علی‌الخصوص حیوانات غیرمتعارف که بر اساس ویژگی‌هایی از قبیل صدای نامناسب یا احتمال آسیب جدی، با محل نگهداری سازگاری ندارند و در مواردی سبب بروز خسارت می‌شوند؛ بررسی مقررات مختلف کشور با استعانت از آیات قرآن، روایات نقل شده از معصومین (ع) و منابع ارزشمند فقهی لازم به نظر می‌رسد. بنابراین در مقاله حاضر ضمن توجه به تقسیم حیوانات و توجه ویژه به مقرراتی که کمتر بدان توجه شده است، به جوانب حقوقی این مسئولیت از نگاهی نو، ضمن اشاره به مسائل جدید حقوقی از قبیل مسئولیت دارنده در برابر آسیب‌های وارده به حیوان، مسئولیت پانسیون حیوانات یا مسئولیت نگهداری حیوانات در آپارتمان‌ها پرداخته می‌شود، تا زمینه برای اصلاح و تکمیل مقررات مربوط به مسئولیت ناشی از دارندگی حیوانات در حقوق ایران فراهم گردد.

کلید واژه‌ها: مسئولیت مدنی، دارنده، نگهدارنده، حیوانات متعارف و غیرمتعارف.

۱- تاریخ وصول: (۱۴۰۰/۱۰/۱۴) تاریخ پذیرش: (۱۴۰۱/۰۴/۱۹)

* دکتری حقوق خصوصی، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد ورامین-پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین-پیشوا، ایران. ms.hafezi^{۷۱}@gmail.com

** استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد ورامین-پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین-پیشوا، ایران. (نویسنده مسئول) dr.nikvand@yahoo.com

*** استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، واحد ورامین-پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، ورامین-پیشوا، ایران. abdmohammadi^{۱۳۴۸}@gmail.com

۱- مقدمه

یکی از مهم‌ترین وظایف اشخاص، مسئولیت شخص در برابر اموال خویش من جمله حیوانات است. حیوانات به دلیل وجود قدرت تحرک و اراده نسبی، ممکن است، سبب بروز خسارت شوند، لذا باب بررسی مسئولیت مدنی ناشی فعل حیوانات، مطرح است. در مقررات کشور، مسئولیت مدنی حیوانات تحت مبحث جداگانه بیان نشده و بر خلاف سایر کشورها، اقدامی در تقسیم‌بندی حیوانات صورت نگرفته است و همچنان با اتکا بر مبانی سنتی، تفاوت چندانی بین مسئولیت ناشی از شی بی‌جان با حیوان جاندار وجود ندارد. از طرفی به سبب افزایش نگهداری حیوانات و تاسیس باغ وحش‌ها و پانسیون حیوانات، نیاز اساسی به تحقیق در این زمینه و به طریق اولی، تصویب مقررات لازم، ضروری به نظر می‌رسد.

۲- مفاهیم

۲-۱- مفهوم دارنده

مفهوم دارنده در حقوق ایران مبهم بوده و جز در یک مورد، نامی از آن برده نشده است. در تعیین مفهوم دارنده، باید قائل بر این بود که سلطه و اختیار باید معیار قرار گیرد، اما در خصوص مشخص نمودن مصداق، میان حقوقدانان اختلاف نظر است.

با توجه به تبصره ۱ ماده ۲ قانون بیمه اجباری ۱۳۹۵ و بند ب ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی ماده (۳) قانون بیمه اجباری خسارات وارد شده به شخص ثالث در اثر حوادث ناشی از وسایل نقلیه مصوب ۱۳۹۶، دارنده اعم از مالک و متصرف است. بنابراین نمی‌توان در آن واحد مالک و متصرف را دارنده دانست. لذا دارنده، کسی است که وظیفه حفاظت و نگهداری یا اداره نمودن مال مثل حیوان را بر عهده دارد. شخصی که در ابتدا باید از حیوان محافظت نماید، مالک است و دارنده یا محافظ قانونی آن محسوب می‌شود و اگر این شخص قادر نباشد یا دلایل و قرائنی اقامه نماید که حیوان را به دیگری انتقال داده است، مسئولیت قانونی حفاظت یا دارندگی، بر عهده وی قرار می‌گیرد. مالک حیوان می‌تواند اداره آن را از طریق مانند سپردن جهت تیمار، اجاره دادن، عاریه دادن، منتقل نماید و حتی غصب و سرقت نمودن و تصرف غیرمجاز نیز منجر به منتقل شدن اداره آن می‌شود (عباسلو، ۱۳۹۴، ۷۵-۷۶). البته باید افزود که در ماده فوق، صرفاً مالک و متصرف دارنده محسوب شده است اما

نگهدارنده (نگهبان یا محافظ) نیز دارنده محسوب می‌شود، در حالی که از مال استفاده نمی‌کند. بنابراین باید قائل بر این شد که دارنده اعم از مالک، متصرف یا نگهدارنده، کنترل فیزیکی و وظیفه نظارت ناشی از سلطه خود بر رفتارهای مادی و غیرمادی حیوان را در جلوگیری از بروز هرگونه خسارت، بر عهده دارد. پس می‌توان گفت، مبنای مورد نظر برای دارندگی، کنترل، استیلا مادی و وظیفه مراقبت از حیوان است و تمایزی میان تصرف مجاز و غیر مجاز نیز از حیث ایجاد مسئولیت وجود نخواهد داشت. (حافظی قهستانی و دیگران، ۱۴۰۱، ۸۲-۸۳).

۲-۲- مفهوم حیوان متعارف و غیرمتعارف

در بیان مبنای مسئولیت حاکم بر حیوانات و به تبع آن شیوه جبران خسارات ناشی شده از آن‌ها، می‌توان حیوانات را با توجه به محل نگهداری، به دو دسته حیوانات متعارف و غیرمتعارف تقسیم کرده و در خصوص هر یک مبنایی خاص حاکم نمود. در فقه و حقوق ایران اشاره مستقیمی به چنین تقسیم‌بندی نشده و لفظ حیوان مندرج در مواد قانونی مثل مواد ۳۳۰ و ۳۳۴ ق.م. نیز عمومیت ندارد و با توجه به مواد ۵۰۷ و ۵۰۹ ق.م. مشخص می‌گردد که نظر قانونگذار به تبعیت از فقه اسلامی صرفاً حیوانات اهلی بوده است نه غیر آن (محمدی و دیگران، ۱۳۹۶، ۱۹).

۲-۲-۱- حیوان متعارف

منظور از حیوانات متعارف، حیواناتی است که مطابق عرف، نگهداری از آن‌ها معمول و متداول است و منع قانونی برای نگهداری آن‌ها وجود ندارد. بر همین مبنا نگهداری حیواناتی مثل گاو، گوسفند، اسب برای روستاییان متعارف است، اما این حیوانات برای آپارتمان و شهرها متعارف نمی‌باشند. در مقابل نگهداری از حیواناتی نظیر پرندگان زینتی یا ماهیان آکواریومی، گربه یا سگ‌های کوچک، متعارف محسوب می‌شود (نیکوند و جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰۴). در این دسته از حیوانات، احتمال ایراد خسارت جز در شرایط خاصی مثل تحریک از سوی یک شخص، به طور معمول یافت نمی‌شود. به همین علت، مسئولیت دارنده منوط به آگاهی از خطر حمله است، زیرا آگاهی از خطر یا ضرورت آگاهی و آزاد گذاشتن حیوان تقصیر محسوب می‌شود.

۲-۲-۲- حیوان غیرمتعارف

حیوان نامتعارف، حیوانی است که نگهداری از آن در محیط زندگی با دیگر انسان‌ها معمول و

متعارف نیست. برای نمونه حیوانات وحشی نظیر تمساح، ببر، پلنگ، مار از این دست حیوانات محسوب می‌شوند (نیکوند و جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰۶). نکته حائز اهمیت در این بحث، تفاوت حیوان غیرمتعارف با حیوان خطرناک است، زیرا نگهداری از برخی حیوانات با اینکه معمول نیست اما آن حیوانات خطرناک هم محسوب نمی‌شوند. برای نمونه همستر، لیمور، ماهیان آب‌های شور، جیرجیرک، حلزون با اینکه برای نگهداری در منازل متعارف نیستند، اما خطرناک هم محسوب نمی‌شوند.

۳- چگونگی بروز مسئولیت برای دارنده

حیوانات با توجه به تحرکات خود ممکن است، سبب ایراد خسارت به اشخاص یا اموال دیگران از طریق گاز گرفتن، لگزدن، سرایت بیماری یا ایجاد صداهای ناهنجار شوند (یزدانیان و نیازی، ۱۳۹۶، ۵). لذا خسارات ناشی حیوانات از افعال تسبیبی می‌باشد که از سهل‌انگاری در نگهداری و یا نامتعارف بودن حیوان ناشی می‌شود. در خصوص حیوان متعارف، مسئولیت دارنده زمانی نمود، پیدا می‌کند که وی در نگهداری تقصیر کند، در حالی که صرف نگهداری حیوان غیرمتعارف، تقصیر است.

۴- نقش عرف در مسئولیت مدنی ناشی از حیوانات

در تشخیص متعارف یا غیرمتعارف بودن حیوان با محل نگهداری، عرف و مکان نگهداری، بهترین ضابطه ممکن است. برای نمونه بنا به عرف، نگهداری حیواناتی مانند اسب و شتر در روستا کاملاً متعارف است، اما در شهرها متعارف محسوب نمی‌شوند. لذا معیار متعارف بودن حیوان و به تبع آن مبنای مسئولیت دارنده، تناسب عرفی حیوان با محل نگهداری حیوان می‌باشد. علاوه بر این باید به عرف هر مکان نیز که ممکن است با مکان دیگر متفاوت باشد، توجه داشت. برای نمونه نگهداری برخی از حیوانات در مناطق مرفه‌نشین شهرهای بزرگ که خانه‌های بسیار بزرگی وجود دارد، کاملاً متعارف می‌باشد، در حالی که در آپارتمان‌ها، نگهداری از هر حیوانی نمی‌تواند متعارف باشد. همچنین از آنجایی که عرف بسته به زمان در حال تغییر است، نگهداری از حیواناتی از قبیل برخی خزندگان، دوزیست‌ها، بندپایان و بی‌مهرگان که هیچ‌گونه خطری به دنبال ندارند و خطری برای محیط زیست ایجاد نمی‌کند، با اینکه در گذشته متعارف نبوده، ممکن است پس از مدتی متعارف محسوب شود. از حیث نقش عرف در تشخیص استناد فعل زیانبار به شخص مسئول نیز باید گفت، این عرف است که خسارت وارده را مستند به فعل عامل زیان معرفی نماید. بنابراین عرف در ارزیابی و برآورد خود،

انتساب فعل زیانبار را به شخصی، مسلم تلقی می‌کند (باریکلو، ۱۳۹۴، ۱۱۸).

۵- تعیین شخص مسئول جبران خسارت ناشی از حیوانات

۵-۱- تعیین شخص مسئول با توجه به نقش دارنده یا ثالث

در تعیین شخص مسئول، باید به کسی که حیوان تحت داری و استیلاء اوست، مراجعه نمود و به دلیل تسلط بر حیوان، مسئول تلقی شود. بنابراین هر یک از مالک، متصرف و شخص ثالث که قانوناً یا عرفاً وظیفه نگهداری از حیوان بر عهده اوست و در لحظه وقوع خسارت، بر حیوان تصرف و استیلاء داشته است، مسئول است. ضمناً در تعیین شخص مسئول تفاوتی بین تصرف قانونی یا غیرقانونی بر حیوان وجود ندارد و حتی سارق و غاصبی که در نگهداری، کاهلی نموده است مسئول تلقی می‌شود (محقق داماد، ۱۳۹۱، ۱۰۰ - سبحانی تبریزی، ۱۳۹۱، ۱).

۵-۲- تعیین شخص مسئول با توجه به ملاک فعل ایجابی یا سلبی

معیار دیگر، معیار تعیین شخص مسئول، با توجه به ملاک فعل ایجابی یا سلبی است. با توجه به این معیار، شخصی موظف به جبران خسارت است، که زیان از فعل یا ترک فعل او، ناشی شده است (یزدانیان، ۱۳۹۹، ۴۳). فعل زیانبار که بدان فعل ایجابی یا مثبت نیز گفته می‌شود، ناشی از انجام عملی به صورت اتلاف یا تسبیب است، که شخص نبایستی انجام می‌داد، اما با انجام آن، سبب بروز خسارت شده است. این فعل، می‌تواند مباشرتی، غیر مباشرتی یا جمع آن دو باشد (محقق داماد، ۱۳۹۱، ۱۲۰ - کاتوزیان، ۱۳۹۰، ۵۸۷). ترک فعل که بدان فعل سلبی یا منفی نیز گفته می‌شود، ناشی از عدم انجام کار و ترک عملی است، که شخص باید انجام می‌داد، اما با ترک آن سبب بروز خسارت شده است (ماده ۹۵۲ ق.م.ا). البته باید توجه داشت ترک فعل علاوه بر اینکه مانند فعل باید زیانبار و از ناحیه خواننده دعوی باشد، باید مسبوق به تعهدی قراردادی یا تکلیفی قانونی یا عرفی در مراقبت از حیوان باشد، که عدم انجام آن سبب مسئولیت است. در مورد ترک فعل مباشرتی، باید گفت، هرگاه عدم انجام امری به نحو مستقیم سبب بروز زیان گردد، ترک فعل از نوع مباشرتی است. برای نمونه در موقع عبور دادن حیوان از معابر عمومی مسئولیت سلبی می‌تواند مصداق پیدا کند و ترک فعل غیرمباشرتی، که عمده‌ترین حالت در مسئولیت مدنی ناشی از حیوانات می‌باشد، موردی است که به سبب کوتاهی و عدم مراقبت توسط دارنده خسارتی توسط حیوان وارد می‌شود.

۶- مسئولیت مدنی دارنده بر حسب نوع حیوان

در این بحث ضمن توجه به آموزه‌های ارزنده فقه امامیه و روایات متعدد، مسئولیت مدنی دارنده حیوان، به دو مبحث مسئولیت مدنی دارنده حیوانات متعارف یا غیرمتعارف با محل نگهداری، تقسیم و مبنای حاکم بر هر یک نیز بیان خواهد شد.

۶-۱- مسئولیت مدنی دارنده حیوانات متعارف

۶-۱-۱- مسئولیت مدنی دارنده حیوان متعارف در آموزه‌های فقه اسلامی

الف) قرآن کریم: خداوند متعال در آیه ۷۸ سوره انبیاء در خصوص قضاوت حضرت داوود (ع) و فرزندش سلیمان نبی (ع) در مورد مسئولیت جبران خسارت ناشی از حیوان متعلق به دیگری فرموده‌اند: «وَ دَاوُدَ وَ سُلَيْمَانَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ غَنَمُ الْقَوْمِ وَ كُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ» و داود و سلیمان را [یاد کن] زمانی که درباره آن کشتزار که شبانه گوسفندان قوم در آن چریده بودند، داوری می کردند، و ما گواه داوری آنان بودیم. مطابق این آیه، اگر حیوان متعلق به کسی سبب بروز خسارت گردد، دارنده حیوان، مسئول جبران کامل خسارت می‌باشد.

ب) روایات: حضرت علی (ع) در روایتی فرموده‌اند: در اولین حمله حیوان، مثل گاو نر، صاحبش ضامن نیست، ولی در حمله دوم صاحبش ضامن است؛ چرا که در اولین حمله، ممکن است صاحب حیوان مطلع از خطر حمله نباشد، ولی در حملات بعدی اطلاع او از خطر حمله، محرز می‌گردد (شهیدثانی، ۱۳۸۱ق، ۳۷۵). یا در روایاتی مالک یا متصرف تنها در صورتی که حیوان در شب خسارتی وارد کرده باشد، مسئول می‌داند، زیرا وی موظف به مراقبت و بستن آن را دارد و از طرفی زیان دیده در روز باید از مال خویش حفاظت نماید (حسینی روحانی، ۱۳۷۲، ۲۲۲).

ج) اجماع: فقهای بالاتفاق معتقدند که دارنده حیوان، در صورتی مسئول است که به حال حیوان و احتمال حمله او آگاه باشد و در نگهداری آن کوتاهی کرده باشد، زیرا در صورت عدم تقصیر در این خصوص، انتساب خسارت به مسبب، احراز نمی‌گردد (محقق داماد، ۱۳۹۱، ۱۲۰).

د) قواعد فقهی: از جمله قواعد مشهور فقهی که در مسئولیت مدنی می‌توان به آن تمسک جست، قاعده اتلاف و تسبیب است. مفاد قاعده اتلاف در آیه ۱۹۴ سوره بقره «... فَمَنْ اغْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اغْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ...»، و نیز روایت دیگر از معصوم (ع) «مَنْ أَتْلَفَ مَالَ الْغَيْرِ فَهُوَ لَهُ

ضامن» و روایت نبوی(ص) «خُرْمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَخُرْمَةِ دَمِهِ»، مندرج است (طوسی، ۱۳۸۷، ۵۹). در فقه به مسئولیت فعل عامل زیان و حرمت هدر رفتن مال و جان اشخاص تاکید شده است و هر شخصی حتی با داشتن مهارت‌های لازم و تلاش خود برای عدم ایراد خسارت به دیگری، در صورتی که سبب تلف گردد، مسلماً ضامن خواهد بود (طباطبایی، ۱۴۰۴، ۲۲۷). به همین دلیل همان گونه که ماده ۵۰۶ ق.م.ا نیز بدان اشاره دارد، اگر آن عمل انجام نشود، تلف هم واقع نخواهد شد (محقق داماد، ۱۳۹۱، ۱۱۸ - صفایی و رحیمی، ۱۳۹۵، ۶۳). بنابراین دارنده حیوان به تسبیب به دلیل عدم مراقبت‌های لازم از حیوان خود به عنوان مسبب، مقدمات ایراد خسارت توسط حیوان را فراهم می‌کند و بر این مبنا مسئول شناخته می‌شود.

۶-۱-۲- مسئولیت مدنی دارنده حیوان متعارف در حقوق ایران

صدر ماده ۳۳۴ قانون مدنی مقرر داشته: «مالک یا متصرف حیوان مسئول خساراتی نیست که از ناحیه آن حیوان وارد می‌شود، مگر اینکه در حفظ حیوان تقصیر کرده باشد...». شیوه تنظیم و نگارش ماده مزبور نشانگر این نکته است که مسئولیت دارنده حیوان، فقط با اثبات تقصیر امکان پذیر است و بدون احراز تقصیر، نمی‌توان وی را ملزم به جبران خسارت دانست. بنابراین زیان دیده باید اثبات کند که دارنده، از خطر حمله آگاه بوده یا عرفاً باید مطلع می‌بوده لیکن در حفظ آن کوتاهی کرده است (عباسلو، ۱۳۹۴، ۱۷۱). مفاد ماده فوق را باید فقط در خصوص حیوانات و خسارات ناشی از نگهداری حیواناتی دانست که در نگهداری آن بر حسب زمان و مکان متعارف و معمول بوده باشد (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ۲۲۳) بر همین اساس چنانچه در روستایی سگ نگهبان، به رهگذری حمله کند و آسیب برساند، به‌طور معمول نمی‌توان دارنده را مسئول جبران خسارت دانست، در حالی که اگر در سطح شهر و یا آپارتمان، سگی به رهگذری حمله کند، باید دارنده را مسئول شناخت.

ماده ۵۲۲ ق.م.ا. نیز در تایید همین نظر و مبنا مقرر کرده: «متصرف هر حیوانی که از احتمال حمله آن آگاه است باید آن را حفظ نماید و اگر در اثر تقصیر او حیوان مزبور به دیگری صدمه وارد سازد ضامن است، ولی اگر از احتمال حمله حیوان آگاه نبوده و عدم آگاهی ناشی از تقصیر او نباشد، ضامن نیست» (نیکوند و جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰۴-۱۰۵). البته در این مقرره، مقنن علاوه بر کوتاهی در نگهداری حیوان به عنوان ملاک ضمان نزد فقها، کوتاهی در به دست آوردن آگاهی نسبت به وضعیت

حیوان را نیز موجب ضمان مالک دانسته است. تفاوت عملی قیدی که قانونگذار افزوده در جایی آشکار می‌شود که مالک حیوان، آن را به عنوان حیوانی بی خطر می‌دانسته و رها گذاشته است (حسینی روحانی، ۱۳۷۲، ۲۲۲).

۶-۱-۲-۱- مسئولیت اذن‌دهنده

یکی از مواردی که سبب ایجاد مسئولیت می‌شود، جایی است که شخصی با اذن دیگری وارد محلی شده و از ناحیه حیوانی که در آن محل وجود دارد، متحمل خسارت یا آسیب شود. در نظر فقها و روایات، اگر دخول با اذن باشد و حیوان متعلق به اذن‌دهنده، سبب بروز خسارت شود، اذن‌دهنده، ضامن است، زیرا اذن به این معنا است که اذن‌دهنده، از شخص در برابر هر ضرری که در ملک، ممکن است متوجه وی شود، حمایت می‌کند و به عبارتی اذن در دخول به معنای در امان ماندن از هر گونه خسارت است و در چنین فرضی دارنده، ضامن است (سبحانی تبریزی، ۱۳۹۱، ۲).

ماده ۵۲۳ ق.م.ا. در این خصوص مقرر داشته: «هرگاه شخصی با اذن کسی که حق اذن دارد، وارد منزل یا محلی که در تصرف اوست، گردد و از ناحیه حیوان یا شی که در آن مکان است، صدمه و خسارت ببیند، اذن‌دهنده ضامن است، خواه آن شیء یا حیوان قبل از اذن در آن محل بوده یا بعداً در آن قرار گرفته باشد و خواه اذن‌دهنده نسبت به آسیب رسانی آن علم داشته باشد، خواه نداشته باشد». با توجه به ماده مشخص می‌شود، ماده مزبور با مسئولیت مبتنی بر تقصیر یا تسبیب، چندان هماهنگ نیست. این ماده از فقه گرفته شده است و مستند به روایاتی بعضاً ضعیفی است اما به ضعف آن توجه نشده است (شهید ثانی، ۱۳۸۱، ۳۷۷ - نجفی، ۱۳۶۷، ۱۳۴). ولی شهرت عملی و فتوایی، جبران ضعف سند روایات را نموده است و حتی برخی صاحب نظران معتقد به مسئولیت محض دارنده در این خصوص دارند (کاتوزیان، ۱۳۹۰، ۴۸۳). البته در تبصره ماده ۵۲۳ ق.م.ا. مقرر شده: «در مواردی که آسیب مستند به مصدوم باشد مانند آنکه واردشونده بدانند حیوان مزبور خطرناک است و اذن‌دهنده از آن آگاه نیست و یا قادر به رفع خطر نمی‌باشد، ضمان منتفی است»

۶-۱-۲-۲- مسئولیت مدنی سرپرست ناشی از حیوان متعلق به محجور

سرپرست به عنوان شخص مسئول ناشی از فعل غیر، اعم از ولی، وصی، قیم و هر شخصی که

قانوناً یا به واسطه قرارداد وظیفه نگهداری و مواظبت از محجور را بر عهده دارد، ناشی از فعل آنها، مسئولیت خواهد داشت. لذا اگر حیوان متعلق به محجور سبب بروز خسارت گردد، ضمان جبران خسارت، بر اساس نظر فقها و مستند به ماده ۷ ق.م.م. و ماده ۱۲۱۶ ق.م. بر عهده سرپرست خواهد بود و سبب مسئولیت، ترک وظیفه و تکلیف بر نگهداری و مواظبت از محجور می‌باشد.

۶-۱-۲-۳- مسئولیت مدنی دارنده ناشی از رفتار غیرمادی حیوان

خسارات ناشی از حیوانات، منحصر به افعال مادی حیوان نبوده و شامل خسارات ناشی از رفتار غیرمادی حیوان نیز می‌شود. در خصوص ضمان آور بودن این خسارات تردیدی وجود ندارد، زیرا ماده ۱ ق.م.م. بین افعال زینبار از حیث مادی یا غیرمادی تفاوتی قائل نشده است و فعل زینبار را به هر شکلی که واقع شود، نامشروع و از اسباب تحقق ضمان می‌داند. منتها آن چیزی که در تحقق ضمان نقش به سزایی ایفا می‌کند، استناد عرفی زیان به دارنده به سبب کوتاهی در نگهداری از حیوان نسبت به فعل زینبار غیرمادی حیوان است. هرچند احتمال بروز خسارت به صورت مادی در این نوع افعال دور از ذهن نمی‌باشد؛ اما اغلب خساراتی که از افعال غیرمادی، به وجود می‌آید، منجر به خسارات غیرمادی می‌شود، که دشواری ارزیابی و تقویم چنین خساراتی در حقوق ایران و عدم تمایل رویه قضایی، به جبران مالی این خسارات، آنها را تا حدودی در زمره خسارات بدون جبران، قرار داده است. الف) مسئولیت ناشی از ترس زینبار: ترسی که علاوه بر ایجاد احساس ناخوشایندی، مستقیماً یا طور غیرمستقیم سبب ورود زیان می‌گردد. منظور از زیان مستقیم زینانی است که به شکل ضایعه روحی یا جسمی مانند فوت، لکنت زبان، از هوش رفتن، سکت کرده کردن اثر گذار است (نجفی، ۱۳۶۷، ۷۰). حالت غیرمستقیم زیان ناشی از ترس، ناظر به ورود زیان پس از واکنش ناخودآگاه به عمل ترس آفرین است؛ مثل کسی که به سبب فعل ترسناک دیگری دچار وحشت شده، بی اختیار فرار کند و در حین فرار به خود یا دیگری زیان برساند (وصالی ناصح و پارساپور، ۱۳۹۵، ۱۵۵).

آنچه اعمال ماده ۵۰۱ ق.م.ا. را در عمل با مشکل مواجه می‌کند؛ بحث اثبات رابطه علیت است. به عبارت دیگر اثبات اینکه ترساندن یا ترسیدن، موجب ورود خسارت، به زیان دیده، شده است، دشوار است؛ بالأخص در جایی که فعل مرتکب، اثر فیزیکی و خارجی بر جسم باقی نمی‌گذارد. طبق نظریه مشورتی شماره ۷/۹۳/۸۳۷ تاریخ ۱۱/۴/۱۳۹۳، مطابق مواد ۴۹۹ و ۵۰۱ ق.م.ا.، ترساندن شخص به

هر نحوی که در اثر ترس، بدون اختیار، حرکتی از او سربرزند که موجب صدمه به خود یا به دیگری شود، حسب تعریف جنایات عمدی و غیر عمدی و سبب ضمان ترساننده است. استناد نتیجه حاصله به فعل مرتکب، یک امر موضوعی است و احراز آن در صلاحیت دادگاه رسیدگی کننده است و دادگاه، باید با در نظر گرفتن مواد ۴۹۹ و ۵۰۶ و ۵۲۹ ق.م.ا، حکم قضیه را صادر کند.

ب) مسئولیت ناشی از سرایت بیماری: بر اساس مبانی فقهی و حقوقی، مسئولیت مدنی ناشی از درد و رنج، هزینه‌های گزاف درمانی و حتی در مواردی آسیب جدی یا مرگ حاصل از سرایت بیماری به انسان یا حیوان، به مثابه ایراد خسارت مادی است و در صورت استناد عرفی به شخص دارنده، سبب ایجاد مسئولیت مدنی می‌گردد. بنابراین با توجه به اینکه نگهداری از حیوان، محدود به نگهداری فیزیکی در جلوگیری از صدمات بدنی نیست، لذا دارنده مکلف است از حیث پیشگیری از ابتلا حیوان به بیماری و در صورت ابتلا، جلوگیری از انتقال بیماری، اقدامات مقتضی را بر حسب امر، انجام دهد. بنابراین اگر دارنده اقدامات ضروری از قبیل درمان حیوان بیمار، واکسینه کردن، قرنطینه کردن را انجام ندهد و با وجود آگاهی نسبت به وضعیت حیوان، در مراقبت و حراست از آن سهل انگاری کرده و ترک فعل او سبب سرایت بیماری شود، مسئول زیان حاصل از آن است (نظری، ۱۳۸۹، ۱۶۲).

ج) مسئولیت ناشی از مزاحمت: یکی از شایع‌ترین خسارات ناشی از حیوان، ایجاد مزاحمت، به وسیله حیوان است. از لحاظ قانون و مقررات حقوقی؛ هر چند مالک حیوان، حق هرگونه انتفاع از حیوانی را داراست، اما اعمال این حق، مانع از احقاق حقوق، اشخاص ثالثی نیست که به هر طریقی از نگهداری حیوان متضرر می‌شوند؛ زیرا اختیار مالک مطلق نمی‌باشد، بلکه در هر موردی که با منافع اشخاص در تعارض باشد، امکان محدود کردن آن وجود دارد. بنابراین دارنده‌ای که از مرز متعارف عدول نماید و یا در حدود متعارف، ولی به قصد اضرار گام بردارد، نه تنها مسئول زیانهای وارده است، بلکه در صورت ادامه تصرف غیرمتعارف از سوی دادگاه منع خواهد شد. خسارات ناشی از سر و صدای حیوانات و مزاحمت بهداشتی از جمله مسائلی هستند، که در زمره مسئولیت ناشی از مزاحمت می‌گنجد. به طور معمول، در محیط شهری و آپارتمان‌ها، برخی بدون توجه به وضعیت حیوان، اقدام به نگهداری حیواناتی می‌نمایند که با ایجاد صداهای ناهنجار یا عدم رعایت مسائل بهداشتی توسط دارنده، سبب سلب آسایش سایرین می‌گردد (برمینگهام، ۱۳۸۸، ۲۳۳).

۶-۲- مسئولیت مدنی دارنده حیوانات غیرمتعارف

۶-۲-۱- مسئولیت دارنده در فقه اسلامی

الف) قاعده لاضرر : خطرهایی که در نتیجه تغییر تفکرات و فرهنگ مردم مثل نگهداری حیواناتی غیرمتعارف و گاهاً خطرناک، ایجاد شده است، همگی ناشی از تقصیر نمی‌باشند. پس عدالت ایجاب می‌کند که اقدامات مقتضی در جلوگیری از نگهداری حیوان غیرمتعارف گرفته شده و ضررهای ناشی از چنین مواردی جبران شده و از حقوق زیاندیدگان حمایت شود. (زمانی جباری و اسکندرجوی، ۱۳۸۳، ۱۴۹). قاعده لاضرر ایجاب می‌نماید که حکم به مسئولیت نوعی شود تا از این طریق خسارت جبران نشده‌ای باقی نماند.

ب) قاعده من له الغنم فعلیه الغرم : حقوقدانان و فقها در مسائل متفاوت به این قاعده به عنوان یکی از دلایل جهت اثبات ضمان و مسئولیت بر شخص منتفع استناد شده است و لذا در مواردی مانند خسارت ناشی از حیوانات خطرناک که سبب اضرار غیر بوده و همراه با تقصیر نباشد، امکان جبران ضرر و زیان‌های زیان‌دیده فراهم خواهد شد.

ج) نظریه قابلیت انتساب عرفی : طبق این نظریه زمانی که خسارتی پدید می‌آید، مسئولیت جبران خسارت بر عهده کسی است که عرفاً، زیان مستند به فعل یا ترک فعل او باشد، و این قابلیت انتساب، مبتنی بر رابطه سببیت عرفی است (موسوی خوئی، ۱۳۹۶، ۲۴۲). بنابراین اگر دارنده از خطرناک بودن حیوان مطلع باشد و توانایی مهار آن را نیز داشته باشد و با این وجود حیوان مزبور را مهار نکرده و سبب بروز خسارت به شخصی شود، مسلماً دارنده مسئول خسارات خواهد بود. (سبحانی تبریزی، ۱۳۹۱، ۲).

د) دیدگاه فقها : فقهای اسلامی در بیان مبانی فقهی و عرفی، به احادیث و روایاتی متوسل شده‌اند، که غالباً، برای تحقق مسئولیت دارنده، وجود دو شرط را ضروری دانسته‌اند. اولاً در صورتی که شخص به خطرناک بودن حیوان و احتمال حمله آن به دیگران علم و آگاهی داشته باشد یا عرفاً باید اطلاع داشته باشد و ثانیاً دارنده در حفظ و نگهداری حیوان، تقصیر کرده باشد. بنابراین از نظر حکم تکلیفی بر دارنده واجب است، آن را در محلی قرار دهد یا به صورتی ببندد که احتمال حمله به شخصی را نداشته باشد (طوسی، ۱۳۸۷، ۷۸). بر اساس نظر فقها اگر حیوان نامتعارف یا خطرناک

دیگری سبب بروز خسارت به دیگری گردد، آن شخص مسلماً مسئول جبران خسارت وارده خواهد بود. (حسینی روحانی، ۱۳۸۲، ۲۳۱). بنابراین از آنجایی که حیوانات غیرمتعارف و خطرناک نیازمند کنترل و محافظت بیشتری هستند، منطق فقه، حکم می‌نماید که صرف وقوع خسارت، سبب مسئولیت دارنده باشد (موسوی خوئی، ۱۳۹۶، ۳۱۱).

۶-۲-۲- مسئولیت مدنی دارنده در حقوق ایران

با وجود آنکه در حقوق ایران، به نحو صریح به مسئولیت دارنده در قبال حیوانات غیرمتعارف و تقسیم‌بندی حیوانات اشاره نشده، اما با بررسی مقررات که در ذیل خواهد آمد، می‌توان مسئولیت دارنده را اثبات نمود. در خصوص مبنای مسئولیت نیز همان طور که در ذیل اشاره می‌شود، طبق مفهوم مخالف از ماده ۳۳۴ ق.م. و ماده ۵۲۲ ق.م.ا. در خصوص مبنای مسئولیت مدنی دارنده حیوان نامتعارف باید گفت، اگر خسارت توسط حیوانی باشند که نگهداری از آن متعارف نبوده و یا جز دسته حیوانات وحشی محسوب شود، باید بر مبنای تقصیر مفروض یا مبنای مسئولیت بدون تقصیر (مسئولیت مطلق یا محض) دارنده را مسؤل شناخت.

۶-۲-۲-۱- تبصره ۱ ماده ۵۲۲ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

این مقرر به طور غیرمستقیم به تفاوت مبنای مسئولیت ناشی از حیوانات غیرمتعارف اشاره نموده و با عبارت «تقصیر بودن نگهداری از حیواناتی که اشخاص توانایی حفظ آن‌ها را ندارند»، بین حیوانات بر حسب توانایی دارنده در حفظ آن‌ها، تفاوت قائل شده است. بنابراین نگهداری حیواناتی مثل شیر، پلنگ و تمساح... در یک واحد آپارتمانی که قاعدتاً دارنده توانایی مراقبت لازم از آن‌ها را ندارد، تقصیر محسوب شده و در صورتی که این حیوانات سبب خسارت یا آسیب شوند، مسئولیت دارنده محرز است. حتی نگهداری برخی حیواناتی که در یک مکان تقصیر محسوب نشده و متعارف محسوب می‌شود، ممکن است آن حیوان در محل دیگر متعارف محسوب نشود. برای نمونه یک سگ بزرگ در بیرون از سطح شهر برای نگهداری از مزرعه متعارف با آن محل است، اما نگهداری همان سگ در خانه متعارف محسوب نشده و هر گونه خسارت و آسیبی به دیگران بر عهده دارنده آن می‌باشد و زیان‌دیده نیازی به اثبات تقصیر ندارد (عباسلو، ۱۳۹۴، ۱۷۱).

۶-۲-۲- مواد ۱ و ۸ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳

صرف نظر از بحث ورود ضرر به وسیله حیواناتی که نگهداری از آن متعارف نیست و موجب مسئولیت مدنی دارنده می‌شوند، نگهداری حیوانات وحشی بدون مجوز قانونی از سازمان حفاظت محیط زیست نوعی نقض قوانین به حساب می‌آید. این قانون به صراحت نگهداری و خرید و فروش جانوران وحشی را مستلزم تحصیل اجازه از سازمان مذکور می‌داند (نیکوند و جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰۸).

۶-۲-۳- آگهی ش. ۱۴۰ مورخه ۱۳۷۴ شورای عالی حفاظت محیط زیست

به موجب این مقرر با توجه به بند چ ماده ۳ قانون شکار و صید از لحاظ مطالبه ضرر و زیان، انواع حیوانات وحشی را نام برده است. بر این اساس برخی از پستانداران وحشی مانند ببر و یوزپلنگ، گوزن، گورخر، خرس، پلنگ، آهو، قوچ و میش وحشی، انواع روباه و گرگ و...؛ برخی از خزندگان وحشی شامل تمساح و کروکودیل، لاک‌پشت‌ها و دیگر خزندگان وحشی و همچنین برخی از پرندگان وحشی مانند شاهین، قرقی، قوش، انواع عقاب‌ها، درنای سیبری، قو، فلامینگو، پلیکان، انواع مرغابی وحشی، قرقاول، کبک و... را می‌توان نام برد (نیکوند و جوادی، ۱۳۹۷، ۱۰۸).

۶-۲-۴- ماده ۳۶ آئین نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶

از آنجایی که ممکن است رهاسازی برخی حیوانات که توسط اشخاص در محیط منازل و امثالهم پرورش یافته‌اند، مشکلات زیست محیطی و امراض مضر برای حیات وحش ایجاد نمایند، در ماده ۳۶ آئین نامه اجرایی قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ هیات وزیران مقرر شده است: «رها نمودن حیوانات و پرندگان وحشی تکثیر شده بدون اجازه سازمان ممنوع است». لذا اگر شخصی به عنوان دارنده حیوان وحشی مثل عقاب یا شاهین و... خلاف این مقرر اقدام نماید و اقدام وی منجر به ایراد خسارتی از قبیل انتقال امراض به سایر حیوانات گردد، مسلماً در برابر این اقدام خویش مسئولیت خواهد داشت و هر گونه خسارتی که ایجاد گردد را باید جبران کند.

۶-۲-۵- ماده ۳۵ آئین نامه اجرایی قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست

با توجه به اینکه خطر جراحت یا حتی مرگ در باغ وحش‌ها زیاد است و چنین خطری می‌تواند

علاوه بر مسئول باغ وحش‌ها، برای بازدیدکنندگان رخ دهد. تمامی رخدادهای تلخ، به دلیل عدم رعایت نکات ایمنی و عدم توجه به هشدارهای لازم در باغ وحش‌ها می‌باشد. منتهای مراتب بخشی از این رخدادهای به دلیل سهل انگاری و کوتاهی دارنده باغ وحش، در کنترل دقیق نکات ایمنی، برای حفظ جان و مال بازدیدکنندگان و حتی کارکنان و کارگران آنجا می‌باشد. بنابراین دارنده باید تمام تلاش خود را در ایجاد شرایطی که جلوی بروز هرگونه خسارتی را بگیرد، بنماید و محیط را به نحوی طراحی نماید، که تا جای ممکن حتی در صورت سهل انگاری دیگران خسارت به حداقل ممکن برسد. البته خسارات ناشی از حمله حیوانات در باغ وحش‌ها، ممکن است به سبب تقصیر زیان‌دیدگان مثل آنچه در فوق بدان اشاره شد یا مواردی مثل عدم توجه بازدیدکنندگان به هشدارهای اعلام شده در باغ وحش‌ها مثل عدم دست زدن به حیوانات، نزدیک نشدن به قفس‌های نگهداری یا غذا دادن به آن‌ها و... رخ دهد. در چنین مواردی معمولاً خسارت و زیان وارده به بیش از یک نفر نسبت داده می‌شود و هر یک بر حسب میزان مسئولیت مسئول خواهد بود.

۷- دخالت عوامل خارجی موثر در ورود خسارت ناشی از حیوانات

۷-۱- تاثیر تقصیر زیان‌دیده در ایراد خسارت

گاهی اوقات ممکن است زیان‌دیده در وقوع فعل زیانبار به وسیله حیوان یا گسترش دامنه خسارت به نحوی دخالت نماید، که در این صورت باید مشخص گردد، این دخالت چه تأثیری بر رابطه سببیت بین ترک فعل دارنده در مراقبت از حیوان و زیان وارد شده به وی داشته است. علاوه بر قوه قاهره به عنوان مانع مسئولیت مدنی، دخالت زیان‌دیده، تحت عنوان قاعده اقدام از اسباب معافیت از مسئولیت به شمار می‌آید. در استناد عرفی فعل زیانبار به زیان‌دیده و دارنده باید قائل به تفکیک شد:

الف) تقصر صرف زیان‌دیده: در موردی که مطابق عرف و قاعده اقدام، دخالت زیان‌دیده در وقوع فعل زیانبار، به گونه‌ای باشد که عرفاً فعل به او مستند شود و رابطه سببیت بین دارنده به عنوان عامل و زیان وارده منتفی گردد، مطابق تبصره ذیل ماده ۵۲۳ ق.م.ا. زیان‌دیده نه تنها نمی‌تواند، خواهان جبران خسارت بر خویش باشد، بلکه اگر خسارتی بر طرف مقابل نیز وارد شده باشد، باید آن را جبران کند. (باریکلو، ۱۳۹۴، ۱۷۲ - ۱۷۴). مانند آنکه شخص زیان‌دیده خود سبب تحریک حیوان شود یا با وجود نصب پلاکارد مبنی بر خطرناک بودن سگ نگهبان به آن نزدیک شود و یا با وجود

علایم هشداردهنده باغ وحش دست خود را در قفس حیوان خطرناکی مانند شیر یا پلنگ برده و ناشی از حمله حیوان دچار صدمه شود. (نظری، ۱۳۸۹، ۲۰۷-۲۰۸).

(ب) تقصیر مشترک زیان دیده و دارنده: در موردی که عرفاً فعل زیانبار مشترکاً به زیان دیده و دارنده حیوان قابلیت استناد عرفی داشته باشد، در این حالت دارنده باید به نسبت میزان تقصیر خویش به جبران خسارت زیان دیده اقدام کند و زیان دیده به نسبت دخالت خود در ورود خسارت، از مطالبه خسارت محروم می‌گردد (نظری، ۱۳۸۹، ۲۱۰-۲۱۱). برای نمونه دارنده در نصب علائم هشداردهنده در خصوص خطرناک بودن سگ نگهبان یا بستن آن کوتاهی کرده باشد و از طرفی زیان دیده با پرتاب سنگ به سمت حیوان اسباب تحریک آن را فراهم کرده و سبب بروز صدمه به خویش شود.

(ج) کوتاهی زیان دیده در جلوگیری از ضرر (قاعده مقابله با خسارت): زیان دیده ممکن است در جلوگیری از تحقق ضرر یا توسعه آن کوتاهی کند. در چنین حالتی کوتاهی وی مؤثر بر مسئولیت دارنده محسوب می‌شود. برای نمونه شخصی ناشی از حمله حیوان متعلق به دیگری صدمه ببیند و با عدم مراجعه به موقع به مراکز درمانی، سبب افزایش آسیب وارده به خویش شود. در حقوق ایران نیز همین حکم در مواد ۵۱۹ و ۵۳۷ ق.م.ا. قابل برداشت است (باریکلو، ۱۳۹۴، ۱۷۵).

۷-۲- مسئولیت تحریک کننده حیوان

گاهی اوقات ممکن است ایراد خسارت ناشی از حیوان، در اثر عمل غیر، از طریق تحریک صورت پذیرد. در چنین حالتی با اینکه حیوان متعلق به دیگری منشأ ضرر است، اما تحریک کننده به عنوان سبب اقوا و نزدیک، مسئول است و ضرر عرفاً مستند به فعل اوست و از دارنده منصرف است (باریکلو، ۱۳۹۴، ۱۳۸). بنابراین تحریک کننده به عنوان شخص ثالث، در بروز خسارت دخالت داشته و سبب انتفاء یا کاهش مسئولیت مدنی دارنده، می‌شود (نظری، ۱۳۸۹، ۲۱۱). در حقوق ایران طبق ماده ۳۳۴ ق.م. و مواد ۵۰۱ و ۵۲۵ ق.م.ا. اگر حیوان بواسطه عمل شخصی از قبیل تحریک کردن، منشأ خسارت بشود، فاعل آن عمل، مسئول خسارات وارده خواهد بود، مگر اینکه در مقام دفاع از خود باشد (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۵، ۲۷۷ - محمدی و دیگران، ۱۳۹۶، ۱۹). بنابراین تحریک کننده به عنوان مسبب، مقدمات ایراد خسارت توسط حیوان را فراهم می‌کند و بر اساس قاعده تسبیب، مسئول شناخته می‌شود (زمانی جباری و اسکندرجوی، ۱۳۸۳، ۱۴۹).

به عقیده فقها، اگر شخصی حیوانی را تحریک کند و حیوان سبب خسارت شود، تحریک کننده مسئول می‌باشد (نجفی، ۱۳۶۷، ۱۲۹). در تایید این سخن علاوه بر اجماع فقها (ابن زهره حلبی، ۱۴۱۷ق، ۴۱۱) می‌توان به روایت حلبی از امام صادق (ع) اشاره نمود. «از امام (ع) در مورد شخصی که حیوانی را تحریک کرده، سپس حیوان نیز سوار را بر زمین زده و همچنین حیوان دیگری را از بین برده است، سؤال کردم. امام فرمودند، او ضامن تمام خسارت‌هایی است که به سبب تحریک به وجود آمده است (علامه مجلسی دوم، ۱۴۰۶ق، ۴۷۲).

۸- موارد مسکوت در مقررات کشور

بروز مسائل جدید و تغییر عرف، سبب مسکوت ماندن برخی از موضوعات و فروض در مقررات مسئولیت مدنی شده است. لذا در ذیل به بررسی مواردی پرداخته می‌شود که از دید مقنن دور مانده یا چندان به آن پرداخته نشده است.

۸-۱- مسئولیت مدنی نگهداری حیوانات در آپارتمان‌ها

امروزه شایع‌ترین حالت نگهداری حیوانات، نگهداری آن‌ها در آپارتمان‌ها می‌باشد. با توجه به افزایش این امر، گاهاً مشکلاتی برای سایر ساکنین ایجاد می‌شود و در مواردی ممکن است سبب طرح شکایات یا دعاوی مسئولیت مدنی ناشی از خسارات مادی یا معنوی گردد. از طرف دیگر به دلیل ناکافی بودن و عدم انسجام مقررات در این خصوص، آراء متعارضی نیز صادر می‌گردد. در مواردی نگهداری از حیوانات غیرمجاز دانسته می‌شود و نگهداری از آن‌ها حتی در صورت ایجاد صداهایی که به مزاق سایر ساکنین خوش نمی‌آید، سبب ایجاد مسئولیت مدنی و کیفری می‌شود و در مواردی بدون در نظر گرفتن مقرراتی مثل جرم علیه بهداشت عمومی یا ممنوعیت نگهداری حیوانات در قسمت‌های مشاعی، محاکم مسئولیتی برای دارنده حیوان قائل نمی‌شوند و حتی توجهی به غیر مجاز بودن نگهداری برخی از حیوانات که نگهداری از آنها مطابق قانون شکار و صید نیازمند مجوز است، نمی‌شود؛ که اصلاح و اختصاص مبحث مجزا به این امر در مقررات آن هم با در نظر گرفتن عرف به عنوان بهترین ضابطه ممکن، نیاز ضروری به نظر می‌رسد.

۸-۲- مسئولیت مدنی پانسیون حیوانات

با همه‌گیر شدن نگهداری از حیوانات و نیاز به تخصص در نگهداری، سبب شد مراکزی در کشورهای دنیا با نیل به همین هدف، پا به عرصه مشاغل جدید بگذارند، که امروزه از آنها تحت عنوان مراکز نگهداری حیوانات یا پانسیون حیوانات خانگی یاد می‌شود. این موسسات مراکزی هستند که از حیوانات نگهداری کرده و در مواردی، خدماتی از قبیل پرورش، آموزش‌های لازم، عکاسی، حیوان‌گردانی، پیرایش حیوان و... را انجام می‌دهند. این پانسیون‌ها در ازای پذیرش نگهداری حیوان‌ها، یک برگه شناسایی و تحویل حیوان به دارنده تحویل می‌دهند که روی این برگه‌ها سلامت حیوان‌ها، رعایت اصول نگهداری از حیوان‌ها و گزارش به موقع مشکلات احتمالی تضمین نوشته شده است. علاوه بر این پانسیون‌ها معمولاً مجوزهای خود را از شبکه‌های دامپزشکی دریافت می‌کنند و چنانچه مشکلی ایجاد شود یا تخلفی صورت بگیرد این موضوع می‌تواند از طریق شبکه‌های دامپزشکی پیگیری نمود.

این مراکز ضمن توافق دارنده، متعهد به نگهداری از حیوان می‌شوند و به طریق اولی از آنجایی که از منظر عرف به عنوان متخصص در این زمینه محسوب می‌شوند، این توقع می‌رود که تخصص کافی در نگهداری را به نحوی داشته باشند، که علاوه بر مراقبت از خود حیوان، در جلوگیری ایراد خسارت توسط حیوان، اقدامات مقتضی را به عمل آورند و در صورت کوتاهی در نگهداری و مراقبت مسئول هر گونه خسارت ناشی اعمال حیوان خواهند بود. لذا به نظر می‌رسد مبنای مسئولیت پانسیون حیوانات مسئولیت مبتنی بر تقصیر می‌باشد. در حالی که این مراکز با توجه به مجوز و تخصصی که دارند، باید مبنای حاکم بر آن‌ها مبتنی بر فرض تقصیر یا مسئولیت محض باشد.

۸-۳- مسئولیت مدنی دارنده در قبال فرار یا گم شدن حیوان

در برخی موارد اگر حیوان در مناطق شهری و روستایی سبب بروز خسارت گردد، بتوان مستند به بند ۱۵ ماده ۵۵ قانون شهرداری در خصوص دفع حیوانات و ماده ۴ آیین‌نامه نحوه نگهداری حیوانات اهلی در خصوص جمع‌آوری حیوانات بلاصاحب به سبب ترک فعل، شهرداری و دهیاری را به سبب عدم جمع‌آوری چنین حیواناتی مسئول شناخت. اما فارغ از این مسائل به نظر می‌رسد مسئول شناختن دارنده حیوان نیز به سبب ترک فعل خویش دور از ذهن نیست؛ زیرا دارنده متعارف اقداماتی را در مورد نگهداری و مراقبت از حیوانات انجام می‌دهد تا از بروز چنین مواردی نیز پیش‌گیری شود.

۸- نتیجه:

خسارات ناشی از حیوانات از افعال تسبیبی است که اگر ناشی از سهل‌انگاری در نگهداری و یا نامتعارف بودن حیوان سبب مسئولیت دارنده می‌شود. با توجه به افزایش نگهداری حیوانات و پدیدار شدن حیواناتی که سابقاً نگهداری از آن‌ها مرسوم نبوده، بررسی و دسته‌بندی آن‌ها را در جهت تعیین مبنای مسئولیت و همچنین مسئولیت دارنده ناشی از ایراد خسارات، لازم و ضروری به نظر می‌رسد.

در تشخیص مسئولیت مدنی دارنده، علاوه بر مقررات، باید به عرف توجه ویژه‌ای نمود، زیرا برای تحقق مسئولیت در کنار فعل ضرری و غیر مشروع بودن زیان، فعل زیانبار باید عرفاً به عامل زیان قابل استناد باشد. بنابراین عرف با ارزیابی خود، آسیب و خسارت ناشی از حیوان را به دارنده و در مواردی به شخص ثالث مثل تحریک‌کننده مستند می‌کند.

با وجود اینکه در حقوق ایران، تقسیم‌بندی خاصی در خصوص حیوانات و مسئولیت ناشی از آن‌ها وجود ندارد، عمده مقررات مسئولیت مدنی ناشی از حیوان، در قانون مجازات اسلامی بیان گردیده که باز هم به نظر می‌رسد با رشد روز افزون حیوانات خانگی کافی نخواهد بود. مضافاً اینکه با افزایش نگهداری حیوانات در آپارتمان‌ها، دعاوی مسئولیت مدنی جدیدی ناشی از ترس از آسیب یا سرایت بیماری نیز پدید آمده است. علاوه بر این به سبب افزایش نگهداری حیوانات مراکز جدیدی تحت عنوان پانسیون حیوانات نیز ایجاد شده است که لزوم وضع مقررات ویژه در خصوص خساراتی که حیوانات در تحت تصرف این مراکز به دیگران وارد می‌کنند، ضروری است.

در مسئولیت ناشی از فعل حیوان، باید علاوه بر این که از مبنای سنتی مسئولیت مدنی فاصله گرفت، باید بین مسئولیت ناشی از فعل حیوانات متعارف و غیرمتعارف تفکیک قائل شد و برای هر دسته مبنای خاصی مد نظر قرار داد. به نظر می‌رسد باید در خصوص حیوانات متعارف از مبنای تقصیر عبور کرده و تقصیر مفروض را ملاک قرار داد و در خصوص حیوانات غیرمتعارف با محل نگهداری و حیوانات خطرناک، مسئولیت مبتنی بر تقصیر کارساز نبوده و می‌بایست مبنای مسئولیت بدون تقصیر ملاک عمل قرار گیرد تا اولاً اشخاص بدانند که در قبال هر گونه خسارت ناشی از این دست حیوانات پاسخگو بوده و از طرفی زیان متضرر به راحتی و بدون نیاز به اثبات تقصیر دارنده جبران گردد. علاوه بر این با افزایش مسئولیت، اشخاص تمایل کمتری به نگهداری حیوانات غیرمتعارف پیدا می‌کنند، که در جهت حمایت از این دست حیوانات، به نوبه‌ی خود می‌تواند، کارساز باشد.

منابع و مأخذ

الف) کتب

۱. باریکلو، علیرضا، (۱۳۹۴)، *مسئولیت مدنی*، نشر بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ ششم.
۲. برمینگهام، ورا، (۱۳۸۸)، *شبه جرم و حقوق مسئولیت مدنی در انگلستان*، ترجمه سید مهدی موسوی، تهران، نشر میزان، چاپ اول.
۳. حسینی روحانی، محمد صادق، (۱۳۸۲)، *پاسخ‌های آیت الله العظمی روحانی به استفتاءات قوه قضائیه و موسسه وکلای بین‌الملل*، نشر حدیث دل، تهران، چاپ دوم.
۴. سبحانی تریزی، جعفر، (۱۳۹۱)، *درس خارج فقه کتاب الحدود و التعزیرات*، سایت ارتباط شیعی، قم.
۵. صفایی، سیدحسین و رحیمی، حبیب ا...، (۱۳۹۵)، *مسئولیت مدنی*، نشر سمت، ویراست سوم، تهران، چاپ نهم.
۶. عباسلو، بختیار، (۱۳۹۴)، *مسئولیت مدنی با نگرش تطبیقی*، نشر بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ دوم.
۷. عباسلو، بختیار، (۱۳۹۴)، *مسئولیت مدنی ناشی از سوانح رانندگی*، نشر بنیاد حقوقی میزان، تهران، چاپ چهارم.
۸. کاتوزیان، ناصر، (۱۳۹۰)، *الزام‌های خارج از قرار داد (مسئولیت مدنی)*، دانشگاه تهران، تهران، جلد اول و دوم، چاپ دهم.
۹. محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۹۱)، *قواعد فقه ۱، (بخش مدنی)*، مرکز نشر علوم انسانی، تهران، چاپ سی و ششم.
۱۰. محقق داماد، سید مصطفی، (۱۳۹۱)، *قواعد فقه ۴، (بخش جزایی)*، مرکز نشر علوم انسانی، تهران، چاپ بیست و چهارم.
۱۱. نظری، ایران‌دخت، (۱۳۸۹)، *مسئولیت مدنی مالک*، نشر جنگل جاودانه، تهران، چاپ اول.
۱۲. نیکوند، شکرالله و جوادی، امیر، (۱۳۹۷)، *مسئولیت مدنی*، نشر حقوق یار، تهران، چاپ اول.
۱۳. یزدانیان، علیرضا، (۱۳۹۹)، *حقوق مدنی - حقوق تعهدات (قواعد عمومی مسئولیت مدنی با مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه)*، بنیاد حقوقی میزان، تهران، جلد دوم، چاپ دوم.

ب) مقالات

۱. حافظی قهستانی، محمد صادق؛ نیکوند، شکراله و محمدی، عبدالعلی، *مسئولیت مدنی دارنده وسیله نقلیه موتورزی زمینی در حقوق ایران و آموزه‌های فقه اسلامی با نگرش تطبیقی در حقوق کامن‌لا، فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی*، سال هجدهم، شماره ۷۰، (۱۴۰۱).
۲. زمانی جباری، افسانه؛ اسکندرجوی، مرضیه، *بررسی تطبیقی مبانی فقهی و حقوقی قانون بیمه اجباری با رویکرد به دیدگاه امام خمینی (ره)*، *فصلنامه صنعت بیمه*، شماره ۷۰، (۱۳۸۳).
۳. کریمی، عباس؛ صادقی راد، الهام؛ تقی‌زاده، ابراهیم، *تلاشی در راستای تبیین قاعده ملازمه نفع - مخاطره و جایگاه آن در ضمان قهری شرعی*، *مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز*، دوره ۱۰، شماره ۱، (۱۳۹۷).
۴. محمدی، مهدی؛ ابدالی، مهرزاد و اکبرینه، پروین، *مبانی میانی مسئولیت مدنی ناشی از فعل شی (ساختمان و حیوان) در حقوق ایران و فرانسه بر اساس قانون مدنی ۲۰۱۶ فرانسه، پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، سال

بیست و دوم، شماره ۱، (۱۳۹۶).

۵. یزدانیان، علیرضا و نیازی، عباس، بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی ناشی از حیوان در حقوق اسلام و غرب، فصلنامه پژوهش تطبیقی حقوق، سال چهارم، شماره چهارم، (۱۳۹۶).

۶. وصالی ناصح، مرتضی و پارسایور، محمد باقر، مسئولیت مدنی ناشی از ترس (مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق ایران و نظام حقوق عرفی)، پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره بیستم، شماره دوم، (۱۳۹۵).

ج) منابع عربی

۱. ابن زهره حلبی، حمزه، (۱۴۱۷ ق)، غنیة النزوع إلى علمی الأصول والفروع، مؤسسه الامام الصادق (ع)، قم، جلد اول، چاپ اول.

۲. حسینی روحانی، محمد صادق، (۱۳۷۲)، فقه الصادق (علیه السلام)، دارالکتاب، قم، جلد بیست و ششم، چاپ سوم.

۳. شهیدثانی، زین‌الدین علی، (۱۳۸۱)، مسالک‌الافهام الی تنقیح شرائع‌الاسلام، موسسه معارف اسلامی، قم، جلد پنجم، چاپ شانزدهم.

۴. طوسی، محمدبن حسن، (۱۳۸۷)، المبسوط، المکتبه المرتضویه لاحیاء الآثار الجعفریه، تهران، چاپ سوم.

۵. علامه مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۶ ق)، ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخیار، کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی، قم، جلد شانزدهم، چاپ اول.

۶. علامه مجلسی دوم، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۴ ق)، مرآة العقول، دارالکتب‌الاسلامیه، تهران، جلد بیست و چهارم، چاپ دوم.

۷. محقق حلی، نجم‌الدین جعفر بن حسن، (۱۴۰۸ ق)، شرائع‌الاسلام فی مسائل الحلال والحرام، مؤسسه اسماعیلیان، قم، جلد چهارم، چاپ دوم.

۸. موسوی خمینی، سید روح‌الله، (۱۳۸۵ ه.ق)، الرسائل، نشر مؤسسه اسماعیلیان، قم، جلد اول، چاپ اول.

۹. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، (۱۳۸۵)، تحریرالوسیله، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(س)، تهران، جلد دوم، چاپ اول.

۱۰. موسوی خوئی، سید ابوالقاسم، (۱۳۹۶)، مبانی تکمله المنهاج، جلد دوم، لطفی و دارالهادی، قم، چاپ دوم.

۱۱. نجفی، شیخ محمدحسن، (۱۳۶۷)، جواهر الکلام، دارالکتب‌الاسلامیه، تهران، جلد ۲۷، ۳۷ و ۴۲، چاپ سوم.